

tam bir düzensizlik içinde olan Mısır maliyesini düzene koydu. Muâviye devrinde olduğu gibi iyi idare edilince Mısır maliyesinin 4 milyon dinar civarında gelir sağlayacağını gösterdi. Cevher idareciliğinin birinci yılında Mısır'da 3.400.000 dinar vergi topladı. Bu Fâtımîler devrinde toplanan en yüksek vergidir. Seksen beş yıl sonra meşhur vezir Yâzûrî ancak 800.000 dinar vergi toplayabilmişti. Cevher kendisine refakat eden Mağribîler kadar Mısırlılar'ın da itimatını kazandı. Hemen hemen bütün önemli idarî kadroları onlara verdi.

Cevher 974'te Halife Muiz tarafından kumandanlıktan azledildi. Bu tarihten 28 Ocak 992 tarihinde ölümüne kadar kaynaklarda Cevher'den bahsedilmez. Halife Hâkim-Biemrillâh devrinde başkumandan olan oğlu Hüseyin, adı entrikalara karışınca kaçmış; fakat Hâkim teminat vererek onu sarayına çağırması ve 1011 yılında öldürtmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkâr), s. 3, 4, 23, 28, 30-37, 150; Ebû Hanîfe Nu'mân el-Mağribî, *el-Mecâlis ve'l-müsâyerât*, Kahire Dârü'l-Kütüb, nr. 26.060; Muhammed b. Ali b. Hammâd, *Ahbâru mülki Bent'ü 'Ubeyd* (nşr. M. Vonderheyden), Alger-Paris 1927, s. 40-49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 590-592; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 375-380; Zehebi, *A'lämü'n-nübela'*, XVI, 467-468; İbn Ebû Zer, *Kırtâs* (nşr. Tornberg), Upsala-Paris 1843, s. 27-63; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 224-226; *Kitâbü Mefâhiri Berber* (nşr. E. Lévi-Provençal), Rabat 1934, s. 4-5; Mansûr el-Kâtib, *Stretü'l-Üstâz Cevher* (nşr. M. K. Hüseyin — Abdülhâdi Şaira), Kahire 1954; Makrîzî, *el-Hıttâ*, I-II, tür.yer.; a.mlf., *İttî'âzû'l-hünefâ* (nşr. Cemâleddin Şeyyâl), Kahire 1947, s. 64-87; Jamîl M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib*, Cambridge 1975, s. 83-84; Hitti, *İslâm Tarihi*, IV, 993-994; H. İbrâhim Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1981, s. 93-97, 106-107, 140-161, ayrıca bk. İndeks; Muhammed Abdullah İnân, *el-Hâkim-Biemrillâh ve esrârü'd-da'veti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1404/1983, s. 27-32, 76-77, 81, 100, 125, 290, 332, 346; O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 98-99; E. Graefe, "Cevher", *IA*, III, 125-126; H. Mones, "Djawahar al-Sıkkâlî", *EI*² (Fr.), II, 508-509.

RAMAZAN ŞEŞEN

el-CEVHERETÜ'n-NEYYİRE

(الجوهرة النيرة)

Kudûrî'nin

(ö. 428/1037)

fıkha dair *el-Muhtasar* adlı eserine

Ebû Bekir el-Haddâd

(ö. 800/1397)

tarafından yapılan şerh

(bk. el-MUHTASAR).

CEVHERETÜ't- TEVHİD

(جوهرة التوحيد)

Eş'arî-Mâlikî âlimlerinden

Ebû İshâk İbrâhîm

b. İbrâhim el-Lekânî'nin

(ö. 1041/1631)

akaide dair manzum eseri.

Ezher müderrislerinden olup süflîliğe temayül ile tanınan müellifin, şeyhi Şihâbüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Osman eş-Şernübî'nin işaretleriyle bir gecede yazdığı söylenen *Cevheretü't-tevhîd* 144 beyitten ibarettir. Vezir bir Arapça ile kaleme alınan manzumenin muhtevasını ilâhiyyât, nübüvât ve sem'iyât konularının yer aldığı üç bölüm halinde incelemek mümkündür. Dinen mükellef sayılan her müslümanın akaidin ana konularını bilmekle yükümlü olduğunu ifade eden giriş beyitlerinden sonra birinci bölümde Allah'ın varlığı konusuna hüdüs delili ile temas edilir, ardından iman üzerindeki duruluk, daha sonra selbî ve sübûti sıfatlar sıralanır. İlahî isimlerin tevkiî oluşuna, zihinde teşbih uyandırabilecek nasların te'vile tâbi tutulması veya Allah'ın ilmine havale edilmesi gerektiğine işaret edilir ve Allah'a isnat edilmesi câiz olmayan sıfatlar üzerinde durulur. Manzumede kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığı, ancak kendilerinin de bu fiilleri icra etmeleri (kesb) sebebiyle sorumlu oldukları belirtilir; ayrıca *aslah** fikrinin reddi, kazâ ve kader, rü'yettullah* gibi meselelere yer verilerle ilâhiyyât konuları tamamlanır. Nübüvât bahsinde peygamberlerin sıfatları, nübüvvetin mücize ile ispatı, Hz. Muhammed'in nübüvveti ve mücizeleri, peygamberler arasındaki üstünlük farkı, ashabın dereceleri, ashabi tenkit etmekten sakınmanın gereği gibi konular işlenir. Eserin sem'iyât kısmında ise meleklerin iman, kabir hayatı, ba's, cismanî haşir ve kıyametle ilgili diğer konular üzerinde durulur.

Eserde yer yer muhafazakâr bir temayül sezilmekle birlikte genellikle konular Eş'ariyye ekolüne uygun bir metotla işlenmiş, zaman zaman akli delillere başvurulmuş, i'tizâlî ve felsefî görüşler tenkit edilmiştir.

Cevheretü't-tevhîd ilk defa 1241 (1826) yılında Bulak'ta, daha sonra da çeşitli mecmualar içinde yayımlanmıştır (meselâ *Mecmâ'u mühimmâti'l-mütûn*, Kahire 1273; *Mecmâ'u'l-mütûni'l-kebîr*, Kahire 1378/1958). Ayrıca J. D. Luciani tara-

findan Fransızca'ya çevrilmiş ve bazı notlar eklenerek neşredilmiştir (Alger 1907).

Eser üzerindeki ilk çalışmaları bizzat müellifi İbrâhim el-Lekânî yapmıştır. Lekânî *Cevheretü't-tevhîd*'e büyük, orta ve küçük hacimli olmak üzere üç ayrı şerh yazmıştır. 1. *'Umdetü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd*. Büyük boyda iki ciltten meydana gelen bu hacimli şerhin I. cildi 264, II. cildi ise 319 varaktır (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 623-624). Müttekaddimîn ve müteahhîrîn devri Eş'arî-Mâlikî âlimlerinin görüşlerine, kullandıkları delillere, ittifak ve ihtilâf ettikleri noktalara geniş biçimde yer verilen eser, son döneme ait hacimli kelâm kitaplarından biridir. 2. *Telhîşü't-tecrîd li-'Umdeti'l-mürîd*. Kadızâde'ye ithaf edilen bu eser (*Keşfü'z-zunûn*, I, 620) *'Umdetü'l-mürîd*'in muhtasarıdır. Ahmed Atıyyetullah, bunun Kadızâde tarafından *Cevheretü't-tevhîd*'e yapılmış bir şerh olduğunu kaydediyorsa da (*el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 662) bu doğru değildir. Çünkü bizzat Lekânî, eserine *Telhîşü't-tecrîd* adlı bir şerh yazdığını söylemekte (Hidayetü'l-mürîd, vr. 1^b), Kâtib Çelebi de buna

Cevheretü't-tevhîd'in şerhi *'Umdetü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd* adlı eserin I. cildinin ilk sayfası (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 623)

teyit etmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 620). 3. *Hidâyetü'l-mürîd li-Cevheretü't-tevhîd*. Lekânî'nin kelâm ilmini öğrenmeye başlayanlar için yazdığını belirttiği bu serh, *Cevheretü't-tevhîd*'e yaptığı şerhlerin en küçüğüdür (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 625). Orta boy 249 varaktan oluşan serhte önemli Eş'arî kelâmcılarına ait eserlerden nakiller yapılır, belli başlı kelâmcıların farklı görüşlerine ve delillerine temas edilir.

İbrâhim el-Lekânî'den sonra *Cevheretü't-tevhîd* üzerine yapılan çalışmaların ilki oğlu Abdüsselâm'a aittir. Abdüsselâm önce babasının *Umdetü'l-mürîd*'e yaptığı bazı ta'likleri yeniden tertip ederek *İrşâdü'l-mürîd* adlı serhi hazırlamış, sonra da bunu genişleterek *İthâfü'l-mürîd* adını verdiği yeni bir serh meydana getirmiştir. Bu eser Kahire'de defalarca basılmış ve Ezher'in lise kısmında yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. *İthâfü'l-mürîd*'e Şeyh Muhammed el-Emîr (*Hâşiyeye 'alâ İthâfi'l-mürîd*, Bulak 1282; Kahire 1300, 1309), İbrâhim el-Bâcûrî (*Tuĥfetü'l-mürîd 'alâ Şerhi Cevheretü't-tevhîd*, Kahire 1279) ve Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (*en-Nizâmü'l-ferîd bi-taĥkîki Cevheretü't-tevhîd*, Kahire 1375/1955) tarafından hâşiyeler yazılmıştır. Bunların en meşhuru Muhammed el-Emîr'e ait olanıdır. *Cevheretü't-tevhîd* ve serhleri üzerinde daha başka çalışmalar da yapılmıştır (bk. Brockelmann, II, 436-437).

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Umdetü'l-mürîd li-Cevheretü't-tevhîd*, Üsküdar Selim Ağa Ktp., nr. 623, 624; a.mlf., *Hidâyetü'l-mürîd*, Üsküdar Selim Ağa Ktp., nr. 625, vr. 1^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 620; Abdüsselâm b. İbrâhim el-Lekânî, *İthâfü'l-mürîd*, Kahire 1375/1955, s. 7; Serkîs, *Mu'cem*, I, 474; II, 1592-1593; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 436-437; H. Laoust, *Les Schiismes dans l'Islam*, Paris 1965, s. 315; M. Watt, *İslâmî Tetkikler: İslâm Felsefesi ve Kelâmı* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1968, s. 138-139; Şerkâvî, "İbrâhim el-Lekânî", *A'lâmü'l-fikri'l-insânî*, I, Kahire 1984, s. 22-23; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 622.

EMRULLAH YÜKSEL

CEVHERİ, Abbas b. Saïd

(عباس بن سعيد الجوهري)

IX. yüzyıl İslâm matematikçisi ve astronomu.

Halife Me'mûn devrinde (813-833) yetiştiği ve o dönemde Bağdat ile Şam'da yapılan astronomik gözlemlere katıldığı bilinmektedir. İbnü'l-Kiftî'ye göre ast-

ronomi aletlerinin yapım işlerini idare eden Cevherî aynı zamanda Halife Me'mûn'un dostu idi. Bağdat yakınlarındaki Şemmâsiye'de yapılan astronomik araştırmalara onun da iştirak etmesini bizzat halife istemiş, o da bu çalışmalarını sırasında bazı yıldızlarla gezegenlerin yerlerini tesbit etmeyi başarmıştı. Cevherî ve arkadaşlarının bu çalışmalarını İslâm dünyasında ilk astronomi çalışmaları olarak değerlendiren İbnü'l-Kiftî ayrıca onun "teysîr ilmi"nde de (insan ömrünün ne kadar olduğunu tahmine çalışan astroloji teorisi) üstat olduğunu söylemektedir (bk. *İhbârü'l-ulemâ'*, s. 219). Kaynaklarda vefat tarihiyle ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır.

Eserleri. 1. *Kitâbü Tefsîri Kitâbi Uĥlidis*. İbnü'n-Nedîm, Cevherî'nin Öklid'in (Eukleides) *Elemanlar* adlı kitabı üzerine kaleme aldığı, fakat günümüze kadar ulaşamayan bir eseri olduğunu bildirmektedir. 2. *Kitâbü'l-Eşkâl elletî zâdehâ fi'l-maĥâleti'l-ûlâ min Uĥlidis* (*Elemanlar*'ın 1. makalesine ilâveler). İbnü'n-Nedîm'in bildirdiğine göre bu eser de bir önceki gibi Öklid'in aynı adlı kitabıyla ilgilidir. 3. *Kitâbü'z-Zic* (astronomik cetveller kitabı). İbnü'l-Kiftî Bağdat'taki rasatlara dayanan bu cetvellerin astronomlar arasında meşhur olduğunu bildirmektedir. 4. *el-İşlâĥ li-Kitâbi'l-Uşûl*. Nasîrüddîn-i Tûsî Öklid'in paraleller teorisine ayırdığı *er-Risâletü's-şâfiye 'ani's-şekki fi'l-ĥuĥûti'l-mütevâziye* adlı eserinde Cevherî'ye izâfe ettiği böyle bir kitaptan bahsetmektedir (bk. *DSB*, VII, 79; krş. Sezgin, V, 243). Tûsî'ye göre bu kitap, *Elemanlar*'daki önermelerle teoremlere Cevherî'nin eklediği elli kadar önermeyi ihtiva etmektedir. Tûsî ayrıca bu önermelerden Öklid'in paraleller postülatını ispata yönelik altı tanesini de kitabına almıştır. Cevherî'nin çalışması, Öklid postülatının Arapça yazılmış eserler arasında bilinen en eski ispatıdır. Tûsî *el-İşlâĥ*'tan onun Öklid'e ek olarak verdiği şu önermesini de ıktibas etmiştir: "Herhangi bir noktadan farklı yönlerde geçirilen üç doğrunun meydana getirdiği üç açının toplamı dört dik açı toplamına eşittir". Cevherî'nin ayrıca Eudoxos-Arkhimedes aksiyomuna oldukça değişik bir yorum getirdiği de bilinmektedir. Millet Kütüphanesi'nde (Fezullah Efendi, nr. 1359) kayıtlı bir yazma eser (vr. 239^b-240^b), muhtemelen onun *Elemanlar* üzerine yazdığı kitapların birinden alınmış bir parçayı ihtiva etmektedir. 5. *Tercemetü Kitâbi's-Sümûm*. Hintli

filozof ve hekim Şânâk'ın (Cânakya, Kautilya) tıbbâ dair eserinin Arapça tercümesidir (Sezgin, III, 197). 6. *ez-Ziyâdât fi'l-maĥâleti'l-ĥâmise min Kitâbi Uĥlidis*. Kaynaklarda Cevherî'ye isnat edilen bir başka eserdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 33; İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 64, 219; a.e., Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 47, 148; Suter, *Die Mathematiker*, s. 12; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 382; Sezgin, *GAS*, V, 243-244; VI, 138-139, ayrıca bk. III, 194, 197; V, 33, 98, 105, 223; Sarton, *Introduction*, I, 562; *DSB*, VII, 79-80.

FERRUH MÜFTÜOĞLU

CEVHERİ, İbrâhim b. Saïd

(إبراهيم بن سعيد الجوهري)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Saïd el-Cevherî
(ö. 247/861)

Hadis hâfızı.

170'ten (786) sonra doğdu. Aslen Taberistanlı olduğundan Taberî nisbesiyle de anılır. Babası da hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Muhammed b. Fudayl, Ve-kî b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Vâkidî gibi âlimlerden hadis öğrendi. Buhârî dışındaki *Kütüb-i Sitte* imamları da onun talebesi oldular. Öğrendiği hadisleri yazdı. Babasının sağladığı maddî imkânlar sayesinde birçok muhaddisin rivayetlerini elde edip yazdı. Kendisine Hz. Ebû Bekir'in rivayet ettiği bir hadis sorulunca câriyesinden Ebû Bekir'in müsnedinden 23. cüzü getirmesini istemiş, Ebû Bekir'in elli kadar bile rivayeti bulunmadığı, bu sebeple onun rivayetlerinin yirmi üç cüz olamayacağı söylenince de, "Eğer yanımda her hadisin 100 ayrı senedi yoksa ben kendimi o konuda yetim sayarım" demiştir.

Hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiş olan Cevherî güvenilir bir râvi olarak bilinmektedir. Ahmed b. Hanbel onun pek çok hadis yazdığını söyleyerek talebelerine Cevherî'den hadis öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Cevherî kıraat ilmini, Nâfi'in talebeleri olan İsmâil b. Ebû Üveys ile Ebû Bekir b. Ebû Üveys'ten semâ* yoluyla almıştır.

Cevherî hayatının son yıllarında Ceyhan nehri kıyısındaki Massîsa (Missîsa) hudut muhafaza birliğine katılarak Aynizerbâ Kalesi'ne yerleşti ve orada vefat etti. Ölüm tarihi olarak 244 (858), 249 (863), 253 (867) ve 256 (870) yılları da zikredilmektedir.